

Рябченко О.А.

СТУДЕНТИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ 1920–1930-х РОКІВ:

ПРАКТИКИ ПОВСЯКДЕННОСТІ ТА КОНФЛІКТИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ /

Віап. ред. С.В.Кульчицький. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 456 с.

Історія та історіографія університетів, студентства, освіти й науки належать до тематики, яка останнім часом набула неабиякого значення. З одного боку, це зумовлено професійним інтересом до таких сучасних наукових напрямів, як інтелектуальна та культурна історія, з іншого, – зростанням суспільної уваги до сфер освіти й науки. Повною мірою сказане стосується такого складного та суперечливого етапу в розвитку вищої освіти в Україні, як період 1920–1930-х рр. Як відомо, саме у цей час університети зазнали нечуваної критики, такого реформування, що деякі дослідники називають це не інакше, як руйнацією університетів.

Історія студентства цього періоду неодноразово ставала предметом спеціальних досліджень. Утім, сказати, що тема вичерпана, навряд чи можливо. Дискусії, які точаться навколо окремих питань історії студентства, насправді виходять на широке коло проблем. Не дивно, що на сьогодні ми маємо досить різнобарвний спектр думок щодо «радянського студентства». Однак, попри солідну історіографію, досі не було більш-менш значної праці, в якій би всебічно аналізувалася студентська повсякденність, а науковий аналіз здійснювався на широкому колі джерел. Рецензована праця значною мірою заповнює цю лакуну.

У полі зору Ольги Рябченко перебуває «ретроспективне вивчення студентів вищих навчальних закладів України як суб'єктів соціально-економічних перетворень радянської влади і процесу стратифікації соціуму» (с.4). Але, насправді, предмет ширший, авторка монографії постійно виходить на проблеми політичні й культурні, почасти намагаючись з'ясувати ознаки тогочасного суспільства у цілому. І саме це надає ваги дослідженню. Не можна не вітати прагнення «всебічно відтворити колорит повсякденності ранньої радянської епохи» (с.16), і на цьому тлі показати студентство як суб'єкт історичного процесу.

Виконати таке завдання можна було лише на широкій джерельній базі, і вона достатньо репрезентативна. Утім, авторка свідомо надає перевагу саме его-документам. Вона виявила й проаналізувала значну кількість таких джерел. Це листи (звернення до влади), спогади (в тому числі й ті, які були написані в еміграції), декілька щоденників, комплекси слідчих справ, що включають і джерела особового походження (анкети, автобіографії, характеристики). Аналізувалися й інші джерела, у тому числі зразки «студентського фольклору» (поетичні та прозові твори самих студентів, де безпосередньо знайшли відображення тогочасні студентські думки, оцінки, настрої). Залучалася й сучасна журнальна публіцистика, хоча, на думку авторки, вона надто переобтяжена ідейно-політичними настановами, спрямована на пошуки чи критику явного або уявного «ворога» (с.17). Натомість більше уваги приділялося тогочасній художній літературі, «творам призабутих авторів» (у тому числі тих, які тривалий час зберігалися у спецфондах бібліотек). На думку авторки, ці джерела більш достовірно відтворюють морально-психологічну атмосферу того часу: «Художні твори 1920-х років демонструють реальний студентський світ, що дозволяє

виділити типові образи студентів – як домінантні, так і маргінальні, відмінні перш за все своїми інтерактивними практиками та оцінками дійсності» (с.20). Чимало фактів було віднайдено в архівних документах, значна частина яких уперше вводиться до наукового обігу. Загалом під час написання монографії було опрацьовано фонди більше десяти центральних та обласних архівів, а також залучено матеріали багатьох вузівських музеїв.

Структура роботи будується на основі виділення основних смислових ліній, які дозволяють виявити й охарактеризувати практики повсякденності та конфлікти ідентифікації. У першому розділі праці студентів показано як об'єкт і суб'єкт соціальної та культурної політики більшовиків. Авторка характеризує складний час, виявляє суперечності, які були породжені соціальними умовами, коли «політичні вподобання чи навіть звичайні випадки руйнували родини, розводили батьків і дітей, братів по різних арміях, партіях» (с.32). Така ж суперечливість виявляється авторкою у ході аналізу урядової політики й реалій життя під час комплектування вишів студентами. Не випадково політика пролетаризації поєднується з практикою соціального маскуванню: «Особисту історію слід було пристосувати до вимог нової державної ідеології, а свої біографічні дані потрібно було розмістити так, щоб потаємне не стало явним» (с.32).

Не можна не погодитися і з висновком про те, що «справедливість» за соціальною ознакою обернулася для вищої школи втратою такої традиції дореволюційного суспільства, як спадкоємність вищої освіти (с.62). Чимало уваги у праці приділяється процесам конструювання студентами пролетарської ідентичності. На думку авторки, «набути необхідний “пролетарський” образ і вступити до вишу було набагато легше, ніж постійно його демонструвати, як необхідну умову навчання» (с.63). Відповідно, аналізуються студентська мова, поведінка, зовнішність, громадська активність... При фіксації безсумнівного впливу на студентське життя скрутних матеріальних умов усе ж констатується, що у студентському середовищі сформувався свій естетичний тип, який відзначала крайня функціональність та крайній аскетизм.

Цікаві спостереження здійснено стосовно студентської лексики: «Спрощення мови відбувалося за рахунок низьких соціолектів, армійської та матроської мови, включаючи ненормативну лексику». І далі робиться висновок, що мова студента, як і зовнішність, повинна підтверджувати пролетарський статус (с.84). У цьому ж розділі аналізується участь студентства в ідеологічних кампаніях і соціально-економічних перетвореннях. На думку авторки, «саме студенти, як найбільш організована й мобільна соціальна група, стали зручним об'єктом і відносно підготовленим суб'єктом впровадження у життя політики більшовиків» (с.93). Далі авторка наводить численні факти участі студентів в антирелігійній роботі, ліквідації неписьменності тощо. Чи не вперше показано, як викорінювалася релігійність у студентському середовищі передусім силами самого студентства. Чимало запропонованих сюжетів дозволяють побачити, як використовувалися енергія і романтика молодості для здійснення соціальних перетворень (с.100), але, водночас, зазначено, що «не всі витримували загартування класовою ненавистю» (с.106).

У другому розділі – «Студентство “старе” і “нове”: спадкоємність і розрив традицій» – ідеться про непрості процеси у самому студентському середовищі. Зречення батьків, чистки, моральний пресинг, пошук ворогів – усе це стало ознаками часу. Утім, увагу авторки прикуто не тільки до процедури чи мотивів виключення «чужих» студентів. Під час дослідження були віднайдені матеріали, які свідчать про реакцію самих студентів, про масштаб трагедії «маленької людини» (с.147–148). Водночас зазначено, що в деякої частини студентів розвинувся «смак до адміністрування» та кар’єризм (с.164). Невідомі сюжети й факти викладено в параграфі, який присвячено дослідженню студентських викликів політиці «пролетаризації» вищої школи, різноманітних форм протестної поведінки студентів, засобів, до яких удавався репресивний апарат держави.

Одним із найбільш вдалих, на нашу думку, є третій розділ, в якому йдеться про академічну повсякденність. Ознакою часу стали «буксири», «соцзмагання», «ударництво», скарги на «упереджене ставлення викладачів», наступ на традиційні методи викладання, бригадно-лабораторна система. О.Рябенко показує метаморфози співпраці студентів і викладачів, наводить яскраві факти, які характеризують суперечливість епохи, робить аргументований висновок про «революційну “девальвацію” особливого статусу професорської корпорації» (с.274).

Четвертий розділ – «Стандарти і стиль життя студентів радянської України 1920–1930-х років» – містить чимало фактичного матеріалу про матеріальні умови життя й навчання студентів (стипендії та їх розмір, стан здоров’я, умови і якість харчування, стан гуртожитків тощо). Окремий параграф присвячено вивченню соціокультурних норм і контрастів дозвілля (старі та нові свята, колективні заходи, вечірки й семінари, театр і кіно, пісні і танці, організація самодіяльності та спортивних змагань).

Висновки достатньо аргументовані й логічні. Зокрема, авторка намагається синтезувати матеріал, накресливши «контури основних типів студентів» (с.374). У цьому є сенс, адже до сьогодні студентство подавалося як майже суцільна маса, зовсім мало уваги приділялося вихідцям із різних верств населення та їхнім стратегіям здобуття вищої освіти чи інтеграції в радянське суспільство, «чужому радянській владі студенту», а тим більше студентській самосвідомості та стереотипам сприйняття студентів у суспільстві.

Книга має додатки, де представлено цифровий матеріал, окремі документи, у тому числі фотографії, які дозволяють «відтворити дух епохи». Узагалі, видання прекрасно оформлене. Безсумнівно, ця книга знайде свого читача.

Звичайно, можна висловити й деякі зауваження та побажання. Так, спостерігаються повтори в першому і другому розділах (зокрема щодо типових «стратегій» серед студентів, ролі соціального походження та приховування минулого, долі «колишніх» тощо). Є й певні суперечності щодо розуміння тоталітарного суспільства як такого. Зокрема, авторка неодноразово висловлює думку, що студентство «було прекрасним середовищем конструювання тоталітарної свідомості» (с.131), «прекрасним ґрунтом для укорінення нових “ідеалів” і “норм” тоталітарної свідомості» (с.372), що «адміністрування партії більшовиків у царині вищої освіти зробило тисячі студентів заручниками

непродуманої до кінця політики, спрямованої, перш за все, на формування нової радянської людини» (с.113), що «методичне впровадження тоталітарної свідомості відбилося на формуванні молоді» (с.377) і т.ін. Ідеологія дійсно «годувала» романтизоване й радикалізоване студентство, яке вимагало термінових дій, а репресивний механізм додавав консолідуючої ваги таким зусиллям. Якщо студенти у монографії подаються як досить строкате середовище, то влада здебільшого як щось єдине, як суцільне лихо. Мабуть, і влада була різною. Влада не є лише абстракцією, у реальності це конкретні люди з конкретними діями. Тобто, були не лише «коливання лінії партії», а й коливання, і навіть суперечності на різних рівнях влади (виш – місцева – центральна) та в різних регіонах. Такі факти наводяться, але побіжно.

Читання книги Ольги Рябченко спонукає до методологічних дискусій, примушує згадати про революційні традиції студентства, їх нігілістичне ставлення до традиційних цінностей. Думаємо, що історикам є ще над чим попрацювати, адже залишається чимало цікавих питань, зокрема, пов'язаних із дослідженням студентських ідеалів, студентської дружби та інших аспектів приватного життя. Але головне, що книга викликає подальші роздуми стосовно розвитку вищої освіти в Україні.

С.І.Посохов (Харків)